

Pozůstalostní agenda v patrimoniální správě a v nejnovější době

Podoby pozůstalostních spisů podnikatelů éry Františka Josefa I.

Příklady pozůstalostí Davida Gutmanna, Friedricha Ulricha a Franze Langera

Forms of estate files of entrepreneurs of the era of Franz Joseph I.

Examples of estates of David Gutmann, Friedrich Ulrich and Franz Langer

Petr Popelka (<https://orcid.org/0000-0002-4504-8580>)

Pavla Dubská (<https://orcid.org/0000-0002-9538-2210>)

ABSTRAKT

Studie se věnuje specifickým pozůstalostním spisům a testamentům z podnikatelského prostředí období druhé poloviny 19. století a počátku 20. století. První část studie představuje legislativní základy pozůstalostní agendy a z toho vycházející typologii písemností, které vznikaly v souvislosti s pozůstalostním řízením. V rámci představené typologie pozůstalostních písemností autoři upozornili na některá specifika, se kterými se setkáváme v případech podnikatelských pozůstalostí (složitost oceňování firemního majetku, otázka míry oddělení firemního majetku od majetku osobního, specifické písemnosti podnikatelských pozůstalostí). V druhé části studie jsou představeny konkrétní pozůstalostní spisy tří podnikatelů (Friedricha Ulricha, Franze Langera a Davida Gutmanna), a to jak s ohledem na zachovalost diplomatického materiálu, tak na výpovědní hodnotu dokumentů.

ABSTRACT

The study looks at the specifics of probate files and testaments from the business environment of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. The first part of the study presents the legislative foundations of the probate agenda and the typology of the documents that were produced in relation to probate proceedings based on them. Within the presented typology of probate documents, the authors drew attention to some of the specifics encountered in the case of estates of entrepreneurs (the complexity of valuing corporate assets, the question of the degree of separation of corporate assets from personal assets, the specific documents of business estates). In the second part of the study, the specific probate files of three entrepreneurs (Friedrich Ulrich, Franz Langer and David Gutmann) are presented, both with regard to the preservation of diplomatic material and the narrative value of the documents.

KLÍČOVÁ SLOVA

Rakouské císařství; historie podnikání; podnikatelé; pozůstalostní spisy; David Gutmann (1834–1912); Friedrich Ulrich (1828–1877); Franz Langer (1797–1872)

KEYWORDS

The Austrian Empire; business history; entrepreneurs; probate files; David Gutmann (1834–1912); Friedrich Ulrich (1828–1877); Franz Langer (1797–1872)

ÚVOD

Svět podnikání získává v období 19. století nové podoby a kvality, které byly odvozeny od základních proměn, kterými společnost 19. století prošla. Myšlenky společenské přestavby i její praktické uskutečňování, které měly svůj původ v ideách osvícenství, stejně jako souběžně uskutečňovaný hospodářský převrat spojený s průmyslovou revolucí vyvolávající proces industrializace, zásadně poznamenaly struktury i kvalitativní charakter společnosti. Lapidárně řečeno, společnost nejen v českých zemích tak prodělala poměrně rychlý přechod od své předmoderní, „tradiční“ podoby směrem k průmyslové a občanské modernitě.¹

Právě v 19. století vznikají podnikatelské vrstvy, které můžeme bez ostychu označit adjektivem moderní. Na formování moderních podnikatelských vrstev se podílelo hned několik okolností. Patrně nejdůležitější podmínkou bylo vytvoření prostředí, které umožňovalo svobodně vstoupit do světa podnikání každému jedinci, přičemž z formálního hlediska nebyl žádný podnikatel ani privilegován, ani diskriminován. V oblasti habsburské říše sledujeme, že již v první polovině 19. století dochází k řadě změn, které hospodářství v tomto směru pozitivně ovlivnily, takže někteří historikové dokonce nechápou běžně užívaný mezník roku 1848 jako bod zlomu ve sféře hospodářského vývoje a mnohem více zdůrazňují moment kontinuity.² Skutečně již v předbřeznové době, tedy v období

1 Hlavačka, Milan a kol: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. Praha 2013; Štaif, Jiří: *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha 2020.

2 Sandgruber, Roman: *Österreichische Geschichte. Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zum Gegenwart*. Wien 2005, s. 233; Rudolph, Richard L.: *Economic Revolution in Austria? The Meaning of 1848 in Austrian Economic*

rámovaném lety 1815–1848, stát prosazoval politiku podporující nové trendy v oblasti hospodářství.³ Podpora spočívala v celé řadě kroků. Došlo k vytváření nových institucí, které měly odstraňovat překážky v podnikání (1816 Dvorská komerční komise prosazující liberální přístup k podnikání; plán na zřízení obchodních komor) a byly připravovány změny legislativy (práce na legislativních úpravách v oblasti podnikání; další omezování působnosti cechů). Začala být systematicky vedena státní hospodářská statistika, vznikaly první hospodářské spolky sdružující podnikatele a zájemce o hospodářský pokrok (v českých zemích byla nejvýznamnější v roce 1833 založená Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách). Podporováno bylo organizování prvních průmyslových výstav, podpory se dočkalo odborné školství, ale byl také například položen základ technickému muzejnictví prostřednictvím budování vzorových sbírek průmyslových produktů (první kabinet továrních výrobků, který měl být zaměřen na celou monarchii, vznikl ve Vídni v roce 1807).⁴

Jakkoliv můžeme vnímat předbřeznovou dobu v oblasti hospodářského vývoje jako raně liberální epochu, přesto byla svoboda podnikání v tomto období stále limitována některými společenskými relikty, které měly mnoho praktických dopadů na podoby podnikatelské činnosti.⁵ K plnému rozvinutí svobody podnikání dochází až v souvislosti s revolučním rokem 1848/9, respektive s jeho důsledky. Revoluce umožnila především odstranění stavovských privilegií a nahrazení tradičních institucí novými. V oblasti hospodářství byl nástup moderního podnikání rámován plným prosazením myšlenky ekonomického liberalismu, který nahradil do té doby aplikovanou představu o nutnosti státní reglementace a státně-byrokratických intervencí v hospodářské oblasti. Jakkoliv byl hospodářský liberalismus citelný v řadě nařízení státní správy již v první polovině 19. století, naplno se prosadil v habsburské monarchii právě až od přelomu 40. a 50. let 19. století.⁶

History. In: Komlos, John (ed.): *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century Essays*. New York 1983, s. 165–182.

- 3 Přehledně Hlavačka, Milan: *Doba předbřeznová*. In: *Akademická encyklopedie českých dějin*. Svazek 4, D–G. Praha 2015 s. 189–195; Bělina, Pavel – Hlavačka, Milan – Tinková, Daniela: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XI.a (1792–1860). Praha–Litomyšl 2013; Ke společnosti předbřeznové doby inspirativně Štaif, Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*. Praha 2005.
- 4 Podrobně Slokar, Johann: *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* Wien 1914.
- 5 Velmi plasticky tuto skutečnost v oblasti stavebního podnikání ukazuje Krejčířík, Mojmír: *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*. Brno 2009, s. 66–176.
- 6 O pozitivních trendech v oblasti hospodářství v předbřeznové době blíže např. Matis, Herbert: *Wirtschaftswachstum als „Revolutionsprophylaxe“*. *Das Kaisertum Österreich im Vormärz*. In: Wunberg, Gotthard – Binder, Dieter (edd.): *Pluralität. Eine interdisziplinäre Annäherung*. Wien–Köln–Weimar 1996, s. 179–200.

Podnikatelské prostředí se tak stává v 19. století neobyčejně pestrým a vstupují do něj fakticky všechny společenské vrstvy, byť jejich šance na podnikatelský úspěch nebyly stejné.⁷ Do otevřeného světa podnikání tak vstupují jak tradiční společenské elity, tak elity nově formující se, které získávají v průběhu krátké doby převahu. Na konci existence habsburské monarchie však měli podnikatelé občanského původu již jasnou převahu i mezi vrstvou nejbohatších osob říše.⁸

Badatelé zabývající se společenskými proměnami evropské společnosti v 19. století se tak shodují nejenom v konstatování, že v prosazování principů občanské společnosti sehrávaly ústřední roli měšťanské vrstvy, ale také v přesvědčení, že v hospodářské oblasti se stále výrazněji etablovali podnikatelé pocházející z neprivilegovaného prostředí. Přestože měšťanstvo tvořilo v 19. století jen zlomek obyvatelstva činící v první polovině 19. století pouze několik procent populace, přesto vtisklo celému 19. století nezaměnitelný charakter. Měšťanstvem prosazovaný posun směrem k občanské společnosti byl spojen s dvojí emancipací: politickou, znamenající prosazování konceptu ústavnosti jako protiváhy politickému absolutismu, a konceptu hospodářského liberalismu jako protiváhy státní reglementace a protekcionismu. S prosazováním měšťanského étosu souvisel také klíčový princip výkonu, kdy rozhodujícím kritériem osobního úspěchu bylo individuální úsilí, které se mělo v prostředí rovných šancí a osobní svobody stát rozhodujícím momentem pro společenský vzestup. Politický i hospodářský liberalismus, hnací síla moderního kapitalismu, je pak myšlenkovým hnutím, které je s měšťanským prostředím zřetelně propojeno a které je spoluutvářeno především středostavovskými podnikatelskými osobnostmi. Právě podnikatelé ve sledovaném období stále zřetelněji participují na prosazování měšťanských hodnot a svou hospodářskou činností i veřejným vystupováním spoluutváří dynamiku období zásadních změn evropské modernity.⁹

7 Popelka, Petr: Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace. Ostrava 2011, s. 40–57.

8 Sandgruber, Roman: Traumzeit für Millionäre. Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910. Wien–Graz–Klagenfurt 2013.

9 Haupt, Heinz Gerhard: Der Bürger. In: Furet, François (ed.): Der Mensch der Romantik. Frankfurt–Main–New York–Paris 1998, s. 23–67; Cassis, Youssef: Unternehmer und Manager. In: Frevert, Ute – Haupt, Heinz Gerhard (edd.): Der Mensch des 19. Jahrhundert. Frankfurt–Main–New York–Paris 1999, s. 40–66; Kučera, Rudolf: Občanská společnost. Koncept a jeho historizace. Dějiny–teorie–kritika 4, 2007, č. 2, s. 219–231.

POZŮSTALOSTNÍ SPISY PODNIKATELŮ

Pozůstalostní spisy představují jeden z hlavních historických pramenů, který slouží k výzkumu dějin podnikatelství a jsou využívány jak pro rekonstrukci hospodářských aktivit podnikatelů, tak pro poznání jejich životního stylu. Tradice výzkumu podnikatelských pozůstalostí je v české historiografii spjata především se jmény Milan Myška, Jan Janák, Bohumír Smutný či nověji také s pracemi Milana Hlavačky či autory této studie.¹⁰ V české historiografii je výzkum podnikatelských pozůstalostních spisů tradičně zaměřen na jednotlivé podnikatele, dodnes neexistuje práce postavená na výzkumu většího souboru podnikatelských pozůstalostí. Podnikatelské testamenty pak stále stojí až na vzácné výjimky zcela mimo zájmové pole českých badatelů. Tyto skutečnosti jsou způsobeny primárně roztržštěnou a často torzovitou pramennou základnou a špatnou zachovalostí podnikatelských pozůstalostí mimo obchodní soudy (především v segmentu okresních soudů). V širší střeoevropské historiografii je situace podobná, snad jen s tím rozdílem, že zde zaznamenáváme úspěšné pokusy o skupinovou analýzu podnikatelských pozůstalostí. To umožňuje badatelům komparaci, formulaci v některých případech neotřelých otázek a ukazuje pozůstalostní spis podnikatelů jako mnohostranně využitelný materiál (poznání rodinné struktury, sňatkové politiky, role ženy v rodině podnikatele, bytových poměrů, životního stylu, zbožnosti atd.). Testamenty z podnikatelského prostředí pak mohou být v historickém výzkumu využity pro analýzu hodnotového světa a mentalit.¹¹

Existence pozůstalostní agendy je bezprostředně spjata s vývojem dědického práva.¹² Rada legislativních ustanovení upravovala vedení pozůstalostního řízení již v souvislosti s prosazováním osvícenského pohledu na společnost.¹³ S ohledem na podoby městských pozůstalostí byl klíčový rok 1784, kdy byly zrušeny

- 10 Výběrové: Myška, Milan: Rytíři průmyslové revoluce. Ostrava 1997; Týž: Pohřbívání bohatých aneb cesta na věčnost moravského podnikatele Alberta Kleina. Severní Morava 72, 1996, s. 21–26; Týž: Tlach und Keil. Kapitola z historie slezské rodinné firmy éry industrializace (1809–1918). Hospodářské dějiny/Economic history 26, 2011, 1, s. 68–90; Popelka, Petr: Podnikání a životní styl měštanských podnikatelů éry průmyslové revoluce ve světle pozůstalostních spisů: příklad moravské podnikatelské rodiny Kleinů. Časopis Matice moravské 129, 2010, č. 1, s. 45–77; Hlavačka, Milan – Bek, Pavel: Ringhofferové. Rodina a podnikání. Praha 2019; Hlavačka, Milan: Lanna et Lanna. Rodina a podnikání. České Budějovice – Praha 2022.
- 11 Modelově např. Barker, Hannah: Family and Business during the Industrial Revolution. Oxford 2017; Niederacher, Sonja: Eigentum und Geschlechter. Jüdische Unternehmerfamilie in Wien (1900–1960). Wien 2012; Nassiri, Regina: „Der Triester Handelsstand – der belebende Geist und die Seele Triest“. Das Triestiner Wirtschaftsbürgertum um 1900. Eine Analyse von Verlassenschaftsakten. Nepublikovaná diplomová práce. Wien 1994.
- 12 Schelle, Karel – Schelleová, Ilona – Hejtmánková, Klára – Fryšták, Marek: Erbrecht in der Tschechische Republik. Munich 2010.
- 13 Blíže Lipovski, Radek – Popelka, Petr: Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18. a 19. století. In: Myška, Milan – Zářický, Aleš a kol.: Prameny k hospodářským a sociálním dějinám 2. Ostrava 2010, s. 126–149.

městské knihy, a pozůstalostní agenda získala definitivně charakter aktového materiálu.¹⁴ Od té doby hovoříme o pozůstalostním spise, který je tvořen souborem písemností různého charakteru. Jejich podrobný popis byl proveden Michaellem Pammerem (2004) a Radkem Lipovským a Petrem Popelkou (2010).¹⁵ Do poloviny 19. století byla pozůstalostní agenda vedena pro vesnice a poddanská města u patrimoniálních soudů, v případě měst královských u příslušných městských soudů. Zásadní změna přichází s legislativní úpravou v roce 1854, kdy byl vydán zákon č. 208 z 9. srpna 1854 O soudním řízení v nesporných právních věcech. Pozůstalostního řízení se týkal paragraf 20–180. Uvedený zákon stanovoval přesný průběh pozůstalostního řízení, včetně typů vyhotovovaných dokumentů. V paragrafu 28 zákona bylo uvedeno, že vedení pozůstalostní agendy náleží zpravidla okresnímu soudu, v jehož okrese zůstavitel zemřel. V praxi vedle okresních soudů však do řízení vstupovaly v případě podnikatelských pozůstalostí také soudy obchodní (v případě majitelů firem protokolovaných u příslušných obchodních soudů) a v některých případech též soudy krajské a zemské.¹⁶

Standardní pozůstalostní řízení zahajoval nejčastěji okresní soud (u statutárních měst po roce 1850 příslušný městský soud), v jehož jurisdikci došlo k úmrtí, a který měl za povinnost zajistit si informace o všech úmrtích v okrese. V případě majitele protokolované firmy došlo ke korespondenci mezi okresním a obchodním soudem, ve které se vyjasnilo, která soudní instituce povede pozůstalostní řízení. V některých případech (zvláště pak menší firmy nebo firmy zděděné manželkami podnikatelů) obchodní soud pouze konstatoval, že se daná pozůstalost bude projednávat před okresním soudem či městským soudem statutárního města. Po zjištění úmrtí měl dát okresní soud prostřednictvím soudního komisaře nebo veřejného notáře podnět k obstavení majetku. Komisař či notář se museli okamžitě vydat do bytu zemřelého, obstavit majetek za přítomnosti dvou svědků a v nutném případě zapečetit pozůstalost. Také měli za povinnost v případě zanechání poslední vůle tuto přečíst v přítomnosti dvou svědků. Pokud byla poslední vůle vyřčena ústně, měli být zjištěni svědci tohoto aktu. Účelem těchto podkladových úkolů bylo zajistit majetek a umožnit další postup pozůstalostního řízení, jehož průběh byl precizně popsán v uvedeném zákoně.¹⁷

14 Lipovski, Radek: Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850). Ostrava 2013, s. 46.

15 Pammer, Michael: Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen (18. Jahrhundert). In: Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas (edd.): Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Wien–München 2004, s. 495–510; Lipovski, R. – Popelka, P.: Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí, s. 126–149. Viz též Pammer, Michael: Umfang und Verteilung von Unternehmensvermögen in Wien 1852–1913. Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 41, 1996, s. 40–64.

16 Mischler, Ernst – Ulbrich, Josef: Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes. Band. II. Wien 1906, s. 680.

17 Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien 1854, s. 841–909.

Struktura pozůstalostních spisů byla po roce 1854 stanovena z velké části zákonem, avšak dochovaná podoba je výsledkem předchozího nakládání se spisy. Nemalá část spisů byla zasažena pozdějšími skartacemi, takže se v řadě fondů (zvláště pak okresních soudů) nedochovala buď vůbec (pozůstalosti podnikatelů byly s oblibou vyřazovány pro svou rozměrnost, resp. obsáhlost jednoho spisu), nebo ve výrazně redukované podobě. V některých případech se dochovalo jen několik listů či majetkových inventářů, v jiných případech téměř kompletní spisy. Některé části pozůstalostních spisů se nemusely dochovat z procesních důvodů. To vše způsobuje nesnadnost shromáždění pozůstalostních spisů často i v rámci jedné podnikatelské rodiny a ovlivňuje celkové využití podnikatelských pozůstalostí.

Obsah pozůstalostních spisů se zpravidla sestával z řady typologicky odlišných písemností, z nichž mnohé byly vedeny obligatorně. Podle zákonné úpravy z roku 1854 byl zemřelé osobě založen tzv. Tagebuch (popř. Verlaßakt), což byl ve své podstatě jednací protokol, jenž uváděl pořadové číslo, místo bydliště zemřelé osoby, datum úmrtí, jméno a příjmení. Základním smyslem tohoto jednacího protokolu bylo sumarizovat obsah spisu a byl z většiny tvořen seznamem písemností uložených uvnitř spisu. V některých případech je nám svědectvím o tom, jakou podobu měl původní pozůstalostní spis. Do jednacího protokolu se vkládaly všechny písemnosti vzniklé v průběhu pozůstalostního řízení, přičemž měly velmi podobné složení jako v předchozím období.¹⁸ V zásadě po celé období 19. století sestávaly pozůstalostní spisy z následujících písemností:¹⁹

1) Sperrbericht, Sperr-Relation nebo Todfalls-Aufnahme (pečetní zpráva, obstavovací relace, záznam o úmrtí)

Tereziánskými a josefínskými reformami nebyl stanoven přesný průběh sestavování tohoto dokumentu. Sestavovatelé mohli použít formulář, který nebyl jednotný a mohl mít různou podobu, ale často byl tiskopis nahrazen větným zápisem o události. Informoval o úmrtí dané osoby, datu úmrtí, sociálním postavení zemřelé osoby (způsobu obživy) a pozůstalých osobách. V dokonalejších tiskopisech a v pozdějších letech přibývaly další údaje, např. věk úmrtí, věk všech pozůstalých dětí, nebo příčina úmrtí. Kvalita a množství údajů byly velmi individuální. Od 50. let 19. století se zpravidla vedla obstavovací relace podle kritérií předepsaných v zákoně z roku 1854.²⁰ Později se stále častěji setkáváme s poměrně podrobným záznamem o úmrtí. Ten sumarizoval základní informace o zemřelém, jeho rodině i o existenci základních dokumentů, které se vztahovaly k dědictví (poslední vůle, dědické smlouvy apod.).

18 Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, § 32, s. 850.

19 Podrobně Lipovský, R. – Popelka, P.: Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí, s. 135–141.

20 Reichs-gesetz-blatt für das Kaiserthum Oesterreich, § 39, s. 851. Předtištěný formulář uveden přímo v zákoně formou přílohy.

2) Testament, resp. jeho opis včetně kodícilů

Testament nemusel být nutně sepsán a v případě sepsání nemusel být vždy přiložen k pozůstalostnímu spisu. Praxe ukazuje, že v případě podnikatelských pozůstalostních spisů je dochován přibližně v polovině případů. Někteří významní podnikatelé zemřeli zcela bez testamentu (např. Adalbert Lanna starší), jiní naopak zanechali jasný a stručný testament (např. Franz Klein, David Gutmann), jiní testament s dlouhou řadou kodícilů (např. Anselm Mayer Rothschild). Testament obsahoval informace o poslední vůli zemřelého, jež byla určující v následujícím řízení a při rozdělení dědictví. Představuje významný pramen pro poznání myšlenkového světa podnikatele, u něhož známe dobře často pouze jeho podnikatelskou činnost.

3) Inventář(e) pozůstalosti

Inventáře pozůstalosti zpravidla představují vlastní jádro pozůstalostního spisu. Při kvalitním vedení inventáře zahrnuly veškerý majetek zemřelé osoby. Zákonem z roku 1854 bylo pevně stanoveno rozdělení inventáře na aktivní a pasivní položky (Activstand, Pasivstand), což ovšem lze nalézt i u starších inventářů pozůstalostí. Podrobnost soupisu i konkrétní podoba pozůstalostního inventáře záležela jak na velikosti sepisovaného majetku, tak i na dalších okolnostech. V případě rozsáhlejší pozůstalosti (u významnějších podnikatelů téměř pravidelně) nacházíme zpravidla hlavní inventář majetku (Haupt-Inventar, Haupt-Inventur), který zahrnuje všechny movitý i nemovitý majetek včetně majetkových pasiv, a dílčí inventáře (Theil-Inventar, Theil-Inventur), které zahrnují pouze část majetku zemřelého a evidují jej podrobněji než souhrnný hlavní inventář. Inventární položky, resp. rubriky, závisely na sepisovaném majetku. Většinou obsahovaly údaje o nemovitostech, aktivních pohledávkách, hotových penězích, cenných papírech, cennostech (zlaté a stříbrné předměty a šperky, umělecké sbírky), o kovových předmětech (z cínu, mědi, mosazi apod.), domácím vybavení (včetně kuchyňských nástrojů), ale také byly evidovány zásoby surovin a materiálu.

I při dochování celých inventářů a licitačních protokolů se na ně nelze bezvýhradně spolehnout. V podstatě nikdy nelze s určitostí tvrdit, že byl zinventarizován všechen majetek. Někdy se totiž objevilo v inventářích překvapivě malé množství majetku i u zdánlivě zámožných osob. Otázkou je, zda byla tato okolnost způsobena nedostatky v pozůstalostním řízení nebo skutečným stavem věcí.

Michael Pammer upozorňuje, že pozůstalostní spisy evidující majetek zemřelých byly ovlivněny snahou zmenšit objem majetku, který po sobě zemřelý zanechal. Důvodem byla snaha snížit daňové dopady spojené s odhadem hodnoty pozůstalosti. Zvláště veškerý movitý majetek mohl být snadno zatajitelný (hotovost, cennosti, obrazy apod.).²¹ V případě podnikatelských pozůstalostí sle-

21 Pammer, M.: *Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen*, s. 500.

dovaného období se zdá, že se snaha o umenšení hodnoty podnikatelských pozůstalostí spíše projevuje v ocenění cenných papírů, které byly často uvedeny pouze v nominální hodnotě. Poměrně dlouhé soupisy movitých předmětů (knihoven, zásob vín, vybavení interiéru, předmětů z drahých kovů, sbírek uměleckých předmětů či vozového parku) v řadě významných podnikatelských pozůstalostí spíše naznačují poměrně pečlivou evidenci, nicméně otázkou zůstává pečlivost odhadu jejich hodnoty resp. jejich podhodnocení.

Podnikatelské pozůstalosti skýtají některé specifické interpretační problémy. Jmení zemřelého podnikatele bylo v případech rodinných firem zpravidla rozděleno na majetek soukromý (Privat-Vermögen) a na majetek svázaný s podnikáním (Gesellschaft-Vermögen). Přesto však není v pozůstalostním spise hranice vždy zcela jasná. Zvláště rodinná firma přinášela bezprostřední možnost nejen úzce spojit osobní zájmy s firemními, ale také mnohem snadněji propojovat osobní a firemní majetek. Dalším problémem je fakt, že část majetku není v pozůstalostních inventářích dostatečně evidována. Např. podíl na firemních aktivech je vyčíslen pouze velikostí nominálního vkladu, ačkoliv reálná aktiva nebo čistý zisk jsou mnohem vyšší. Některé objekty podnikání se velmi nesnadno oceňovaly (např. v báňském podnikání). Značně problematickým se ukazuje být ohodnocování cenných papírů, které tvořily zvláště od 60. let 19. století nemalou část podnikatelské pozůstalosti. Někdy byly cenné papíry oceňovány podle aktuálního burzovního kurzu, jindy byla uvedena pouze jejich nominální hodnota. To poněkud znesnadňuje komparaci podnikatelských majetků.²²

4) Pozůstalostní vyjednání (Verlassenschafts-Abhandlung, Abhandlungs-Protocoll), rozdělení dědictví (Erbabteilung, Theilungs-Urkunde)

Tzv. pozůstalostní vyjednání byl zásadní dokument, který završil celé pozůstalostní řízení, stanovil dědice a jejich podíly. Na počátku spisu bývali zmíněni pozůstalí, a tedy potenciální dědicové. Následoval výčet aktivních a pasivních položek. Prostým odečtením pasiv od aktiv se získal zůstatek pozůstalosti, který byl rozdělen mezi dědice. Každý dědic dostal přesně částku vzešlou z jemu odkázaných peněz v závěti, z povinností stanovených v závěti nebo daných pozůstalostním řízením apod. Někdy mohl být soupis aktiv a pasiv oddělen od konečného rozdělení a vznikly tak dvě písemnosti, přičemž druhý nesl název „Erbabteilung“ nebo „Zuweisung“ (přidělení dědictví).

Po roce 1854 fungoval tentýž systém, ale pro sepsání aktiv a pasiv existoval formulář „Theilungs-Urkunde“ a pro rozdělení formulář „Vertheilung“.

22 Popelka, P.: Podnikání a životní styl, s. 71.

Vedle výše uvedených v podstatě obligátních písemností mohla během pozůstalostního řízení vzniknout řada dalších dokumentů, jejichž výskyt byl velmi individuální, např.:

5) Licitací protokoly:

Jednalo se o písemnost, která byla vyhotovována v případě, že byl majetek zemřelého, nebo jeho část, prodán v dražbě. Zápis o dražbě pozůstalých věcí měl velmi podobnou stavbu jako inventář, ale kromě údajů o odhadních cenách byly do něho zapsány také prodejní ceny a kupující osoby. Licitace probíhala obvykle v případech, kdy byla celková hodnota pozůstalosti pasivní.

6) Kvitanice (potvrzení)

Kvitančí míníme potvrzení věřitele dlužníkovi, že splnil svůj závazek (splatil dluh). Ve spisech se vyskytovaly velmi často. Pokud se z pozůstalosti platil pohřeb, pak nechyběly kvitanice kněze (tzv. Stolagebühr) či celý účet za pohřeb. Poměrně často se v pozůstalostech objevovaly účty za lékařskou péči nebo soupisy medikamentů poskytnutých zemřelému. Podnikatelské pozůstalosti často obsahovaly potvrzení darů, které byly vyplaceny z pozůstalosti na základě poslední vůle např. služebnictvu, zaměstnaným úředníkům či dobročinným institucím. Dědicové vystavovali kvitanice za obdržené částky z dědictví a v neposlední řadě jimi vykazovali věřitelé, že z pozůstalosti dostali dlužnou sumu. Proto mohly kvitanice vzniknout i po uzavření pozůstalostního řízení. Vedle kvitančí lze v podnikatelských pozůstalostech nalézt někdy i platební příkazy vztahující se k těmto platbám.

7) Posudky

Podnikatelské pozůstalosti často obsahovaly odborné posudky, které určovaly hodnotu specifických částí pozůstalosti. Často byly vypracovávány v souvislosti s pozůstalostním řízením posudky na nemovitý majetek, a to jak soukromého charakteru (domy, vily), tak podnikatelského charakteru.

8) Soupisy

V souvislosti s podnikatelskými pozůstalostmi vznikala často i řada soupisů. Nejednalo se o soupisy ve smyslu inventářů, ale např. o soupisy poskytnutých darů odkázaných v závěti a vyplacených z pozůstalostních aktiv, nebo soupisy věřitelů.

9) Korespondence a právní akta

Korespondence provázela velké množství pozůstalostních řízení a nejvíce se vyskytovala ve sporných záležitostech. Zvláště rozdělování velkých pozůstalostí skládajících se z typově různorodého majetku mezi více dědiců zabralo mnoho času. Čím větší spory byly mezi dědici či dalšími osobami v řízení, tím širší po-

zůstalostní spis, protože ho vyplnila korespondence a celá řada písemností sporné agendy. Přestože může být tato část pramenů vnímána jako málo přínosná, ve skutečnosti se jedná o zajímavý soubor písemností.

V následující části studie se zaměříme na stručné zachycení podoby tří pozůstalostních spisů podnikatelů, resp. podnikatelských rodin sledovaného období. Ukáží nám vypovídací hodnotu pozůstalostních spisů i jejich skladbu s ohledem na typy dochovaného písemného materiálu. Ve dvou případech se bude jednat o textilní podnikatele působící na severní Moravě. U prvního z nich – Friedricha Ulricha – byla pozůstalost projednávána u okresního soudu v Loučné nad Desnou, v případě Franze Langeru pak u obchodního soudu ve Vídni. Stejná instituce pak projednávala pozůstalost třetího ze sledovaných podnikatelů – bankěře, velkoobchodníka a jednoho z nejbohatších podnikatelů Rakouského císařství své doby Davida Gutmanna.

FRIEDRICH ULRICH (1828–1877)

Friedrich Karl Ulrich (* 26. 8. 1828), majitel bělidla a úpravny v severomoravských Rejhoticích (dnes místní část Loučné nad Desnou, okres Šumperk), byl představitelem již třetí generace podnikatelů v textilním průmyslu. Jeho dědeček Friedrich Ulrich (* 1764, Großgründlach, místní část Norimberku, Německo – † 19. 5. 1806, Vídeň) pocházel z německé protestantské rodiny.²³ V roce 1794 byl jmenován ředitelem ve firmě Johanna Ernsta Klapperotha, jež sídlila ve Vídni a od roku 1786 provozovala manufakturu na výrobu manšestru a dušestru v Šumperku, první svého druhu na území habsburské monarchie.²⁴

V roce 1829 odkoupil budovy manufaktury Friedrichův syn Friedrich Sigmund Ulrich (* 31. 5. 1802, Vídeň – † 7. 4. 1881, Šumperk) a zřídil si zde tkalcovnu plátna. Kromě tkalcovny provozoval také několik bělidel a úpraven – v Šumperku, v nedaleké obci Rapotín a od roku 1845 také v Rejhoticích, přičemž raportínské bělidlo se ve 30. letech 19. století řadilo k nejmodernějším zařízením svého druhu na severní Moravě. Ulrich pracoval částečně na vlastní účet, částečně ve mzdě pro výrobce z okolí. Jím vybělené a upravené zboží putovalo na trhy v Olomouci, Brně, Vídni, Bratislavě nebo do Itálie. Po polovině století se Friedrich Sigmund rozhodl ukončit provoz tkalcovny a bělidla v Šumperku²⁵

23 Dubská, Pavla: Ulrich, rodina podnikatelů v textilním průmyslu. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, supplementum 6, Ostrava 2022, s. 183.

24 K tomu blíže Dohnal, Miloň: První menšestrová manufaktura v Šumperku. Severní Morava 5, 1960, s. 25–37.

25 Budovy bývalé Klapperothovy manufaktury byly poté zčásti upraveny na bydlení. Dnes je dochovaný objekt v majetku města Šumperka a je památkově chráněn. Čeká na své budoucí využití, počítáno je mj. se zřízením regionálního muzea textilní výroby.

a dále se soustředil pouze na rozvíjení svých bělidel a úpraven v Rapotíně a Rejhoticích. Ty od roku 1867 řídil společně se svým švagrem Eduardem Viereckem.²⁶ Jejich vzájemná spolupráce trvala ale pouhé tři roky, poté se oba společníci rozešli a své podnikání si rozdělili. Viereck získal rapotínské provozy, Ulrich si ponechal bělidlo a úpravnu v Rejhoticích.

V první polovině 70. let 19. století se Friedrich Sigmund rozhodl své podnikání předat synovi Friedrichu Karlovi. O něm víme, že se rodinnému podniku původně věnovat nechtěl.²⁷ Stal se stavitelem, opustil české země a odstěhoval se do Alsaska, kde se také oženil a založil rodinu. Spolu s ní se ale po vypuknutí prusko-francouzské války vrátil zpět do Rejhotic, zapojil se do řízení otcova podniku a následně jej převzal.²⁸

Nicméně stát v čele otcovy firmy mu nebylo dopřáno příliš dlouho. Friedrich Karl zemřel 22. června 1877 ve svém domě č. p. 48 v Rejhoticích ve věku nedožitých 49 let. Zanechal po sobě manželku Elisabeth, rozenou Jehlen a osm nezletilých dětí – syny Friedricha (* 1857), Gustava (* 1861), Paula (* 1864) a Jakoba (* 1868) a dcery Cezilii (* 1858), Elisou (* 1862), Emilii (* 1865) a nejmladší Friederiku (* 1875).²⁹

Navzdory tomu, že byl Friedrich Karl majitelem firmy Friedrich Ulrich & Sohn, která byla zapsána v obchodním rejstříku vedeném krajským soudem v Olomouci, pozůstalost byla projednávána před územně příslušným okresním soudem, jenž sídlil v Loučné nad Desnou.³⁰ Dochovaná registratura tohoto soudu je dnes uložena v šumperském státním okresním archivu. Součástí fondu je i na regionální poměry ve značné úplnosti zachovaná pozůstalostní agenda včetně testamentů, která byla v průběhu času ušetřena nejrůznějších skartačních zásahů.³¹

26 Manželkou Eduarda Vierecka byla Friedrichova dcera Berta, narozená v roce 1838.

27 Otcovým nástupcem v rodinném podniku se měl stát mladší syn Gustav Ulrich (* 30. léta 19. století). Nejpozději od roku 1856 zastával post prokuristy, od roku 1862 byl veřejným společníkem protokolované firmy Friedrich Ulrich & Sohn. Jeho působení v otcově podniku ale ukončila předčasná smrt v roce 1864.

28 Dubská, P.: Ulrich, rodina podnikatelů v textilním průmyslu, s. 183–184.

29 Státní okresní archiv Šumperk (dále SOKA Šumperk), Okresní soud Loučná nad Desnou (dále OS Loučná n. Desnou), inv. č. 377, sign. IV 1877/120, kart. 145.

30 SOKA Šumperk, OS Loučná n. Desnou, inv. č. 377, sign. IV 1877/120, kart. 145; Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO-Ol), Krajský soud Olomouc – firemní spisy (dále KS Ol), inv. č. 2806, sign. A V 175, kart. 154. Z dochovaného firemního spisu je zřejmé, že olomoucký krajský soud byl o majetkoprávních poměrech podniku informován jen velmi povrchně. Po rozdělení společnosti Ulrich & Viereck, k němuž došlo v roce 1870, neměl o podnikání Ulrichů žádné zprávy, teprve v roce 1886 zahájil šetření, jež mělo za úkol zjistit, zdali a kdo provozuje bělidlo v Rejhoticích.

31 Jarmarová Hana: Okresní soud Loučná nad Desnou (1840) 1850–1938 (1943). Inventář. Šumperk 2002, s. 5–9. Pro vyhledávání konkrétních pozůstalostních spisů je potřeba využívat dochované evidenční pomůcky.

Po smrti Friedricha Karla Ulricha byl u loučenského okresního soudu založen jednací protokol (Tagebuch), do něhož byly zapisovány jednotlivé dokumenty, které byly v průběhu času vkládány do jeho pozůstalostního spisu. S ohledem na skutečnost, že po sobě Friedrich Ulrich zanechal celkem osm nezletilých dědiců, byl spis veden i po uzavření pozůstalostního řízení, a to až do dosažení plnoletosti nejmladší dcery Friederiky, tj. do roku 1898.³²

Prvním dokumentem evidovaným v jednacím protokolu byl záznam o úmrtí, který sestavil soudní úředník 11. července 1877, tedy téměř až tři týdny po Friedrichově smrti.³³ Z něj se mimo jiné dozvídáme, že Friedrich zemřel bez zanechání závěti a majetkové záležitosti tak měly být řešeny podle platného dědického práva.³⁴ Vedle provedení inventury majetku zemřelého, kterým byl pověřen loučenský notář Franz Wanke, bylo nezbytné určit poručníka všech nezletilých dětí. Tím byl ještě v červenci 1877 ustanoven jejich dědeček Friedrich Sigmund Ulrich. V této pozici setrval až do roku 1880, kdy byl pro svůj pokročilý věk nahrazen šumperským velkostatkářem a rovněž význačným aktérem tamějšího společenského života Ernstem Ritter von Tersch (1826–1893).³⁵

Důkladné šetření o stavu majetku zemřelého provedl notář Wanke až v polovině září roku 1877. Jím sestavený hlavní inventář aktivních a pasivních položek je podložen několika dílčími inventáři, resp. protokoly o šetření (Schätzungs-Protokoll), které podrobněji zachycují nemovitý majetek zemřelého, včetně stavebního materiálu a uspořádání jednotlivých objektů, či soukromé a firemní dluhy. Zároveň ale Wanke v hlavním inventáři důsledně neodděloval soukromý majetek od majetku spjatého s podnikáním, což mohlo mít v tomto konkrétním případě souvislost s úzkým propojením obou těchto světů. Ostatně Ulrichův obytný dům přímo sousedil s provozními objekty jeho bělidla a úpravný a nacházela se v něm rovněž podniková kancelář.

Aktiva Ulrichova majetku byla vyčíslena na 63 123 zlatých a 99 krejcarů rakouské měny. Nejvýše byl v pozůstalosti ohodnocen nemovitý majetek. Zahrnoval obytný dům č. p. 48 se šesti pokoji a firemní kanceláří, vlastní tovární budovu č. p. 52 spolu se zařízením a stroji, dále domy č. p. 53, 47 a dům č. p. 102, v němž

32 Spis obsahuje i pozdější písemnosti, konkrétně z let 1907–1914, které se vztahují k závazkům vázaným na některé nemovitosti, jež v minulosti patřily Friedrichu Karlu Ulrichovi.

33 Následující informace, pokud není uvedeno jinak, byly čerpány z pozůstalostního spisu uloženého v SOKA Šumperk, OS Loučná n. Desnou, inv. č. 377, sign. IV 1877/120, kart. 145.

34 Bez zajímavosti není ani informace o náboženském vyznání zemřelého. Friedrich Karl byl evangelík. Rodina Ulrichova tvořila jádro evangelického života na Šumpersku. Friedrichův otec Friedrich Sigmund patřil k výrazným osobnostem tamější evangelické církve. V polovině 19. století poskytl prostory svého šumperského závodu ke konání evangelických bohoslužeb, v roce 1861 se podílel na založení evangelického sboru. Když se o dva roky později šumperští evangelíci sjednotili v jedno církevní společenství luterského vyznání i s protestanty v okolí města a stali se filiálním sborem mateřského sboru v Brně, byl zvolen prvním kurátorem obce.

35 K němu blíže např. Biografický slovník Slezska a severní Moravy, nová řada 2, Ostrava 2001, s. 130.

se nacházelo zařízení pro vyvážení a valcha. V neposlední řadě Ulrich vlastnil zemědělský pozemek č. 101 a cestu, která se využívala k přesunu dobytka.³⁶ Celkově byl nemovitý majetek oceněn na 58 421 zlatých 13 krejcarů. Zbývající aktiva tvořila skromná hotovost ve firemní pokladně (5 zlatých 80 krejcarů), neuhrazené platby za práci bělidla a úpravy, naskladněný materiál a zařízení určené k hašení případného požáru, dále různé ruční nářadí, zemědělské náčiní či povozy a sáně, které mj. poukazují na to, že Ulrich nezajišťoval obživu své rodiny pouze prostřednictvím provozu bělidla a úpravy, ale rovněž se věnoval chodu vlastního zemědělského hospodářství. Mimo to vlastnil i dva páry koní a dobytek, resp. dvě krávy a jedno tele v úhrnné hodnotě 330 zlatých a 185 zlatých.

Naproti tomu hodnota movitého majetku, který bychom na základě sestaveného inventáře mohli označit jako čistě soukromý, nebyla příliš vysoká a Friedrich Karl tak pravděpodobně nežil příliš nákladným životem. Vlastnil pouze několik málo obleků a svrchníků, košil, spodního prádla a ponožek, povětšinou lněných, čtyři páry bot a dva klobouky celkem oceněné na 150 zlatých. Zařízení obytného domu včetně kanceláře mělo hodnotu ještě nižší, necelých 143 zlatých. Za cennější kus bychom mohli považovat pianino v hodnotě 40 zlatých, jež bylo umístěno v jídelně a mohlo by poukazovat na určitý zájem rodiny o hudbu, resp. o hudební výchovu dětí.³⁷

Jak jsme již uvedli, obsahoval hlavní inventář rovněž součet pasiv zemřelého a ten rozhodně nepředstavoval zanedbatelnou položku. Celková hodnota pasivní složky byla po několika doplněních nakonec vyčíslena na 63 123 zlatých 40 krejcarů. Většinu tvořily dluhy spojené s podnikáním, jako byly např. půjčky u šumperské městské spořitelny³⁸ a dluhy váznoucí na nemovitostech. Osobní dluh Friedricha Karla Ulricha, který se skládal především z nesplacených služeb např. u různých obchodníků, zámečníka, kniháře, notáře apod., čítal pouze 632 zlatých 63 krejcarů.

Úhrnem rozdíl mezi aktivní a pasivní složkou Ulrichova majetku činil pouhých 59 krejcarů. Na problematičnost takto nízkého zůstatku upozorňoval i notář Wanke v jím sestaveném pozůstalostním vyjednání (Abhandlungs-Protokoll), které předložil loučenskému okresnímu soudu v listopadu 1877. Správně poukazoval na to, že další existence pozůstalé rodiny bude záviset především na tom, zdali i nadále budou bělidlo a úprava prosperovat a zdali zůstane nedotčen veškerý zmiňovaný nemovitý majetek.

36 Konkrétně byly jednotlivé nemovitosti ohodnoceny takto: domy č. p. 48 a 52 na 43 253 zl., dům č. p. 53 na 338 zl. 83 kr., dům č. p. 47 na 157 zl. 70 kr., dům č. p. 102 na 5 804 zl. 15 kr., pozemek č. 101 na 8 147 zl. 45 kr. cesta pro dobytek měla hodnotu 720 zl.

37 Nejstarší syn Friedrich, který měl původně převzít otčův podnik, si zvolil dráhu hudebníka. Odstěhoval se k příbuzným do Paříže, kde hudbu studoval. Později se stal ředitelem konzervatoře v severofrancouzském městě Calais.

38 Zde jistě stojí za zmínku skutečnost, že ve správním výboru spořitelny zasedal od roku 1866 Friedrich Sigmund.

Na základě dokumentů, které vypracoval notář Franz Wanke, rozdělil okresní soud v Loučné nad Desnou (Nachlasserteilung und Zuweisung) aktivní i pasivní složky majetku Fridricha Karla mezi zákonné dědice, v tomto případě mezi jeho nezletilé děti. Friedrichově manželce měla být každoročně vyplácena částka 1 800 zlatých jako kompenzace za výchovu a péči o děti. Poté, co by nejmladší dcera Friederika dosáhla plnoletosti, se tato částka měla přeměnit v doživotně vyplácenou rentu. Rovněž v případě, že by se z čistého zisku bělidla a úpravny podařilo úspěšně umořit určitou část převzatých dluhů, měla jí být ještě vyplácena jednorázová suma 15 000 franků, resp. 7 500 zlatých rakouské měny.

Již výše bylo zmíněno, že po ukončení pozůstalostního řízení byly do spisu vkládány další písemnosti vztahující se k poručnictví Friedrichových nezletilých dětí. Ty mimo jiné zahrnovaly roční balance aktiv a pasiv zděděného majetku, které byly vystavovány zejména při dosažení plnoletosti některého z dětí, v některých obdobích byly předkládány každoročně spolu s krátkou zprávou o stavu rodinného podniku.

O chod bělidla a úpravny se po smrti Friedricha Karla starali poručníci Friedrich Sigmund Ulrich a poté Ernst Ritter von Tersch spolu s dlouholetým pracovníkem bělidla Martinem Pawlikem.³⁹ Po dosažení plnoletosti se na řízení podniku začal podílet také druhorozený Friedrichův syn Gustav (* 4. 4. 1861, Guebwiller, Francie – † 25. 7. 1932, Rejhotice). Na sklonku roku 1898 odkoupil od všech svých, tehdy již plnoletých, sourozenců jejich podíly v rodinné firmě a od 1. 1. 1899 se stal jejím výhradním vlastníkem.⁴⁰ Rejhotické bělidlo a úpravnu vedl až do své smrti v roce 1932.⁴¹

Rodina Ulrichova zanechala v historii města Šumperka a jeho okolí nespornou stopu, nicméně dochovaná pramenná základna o ní nevydává téměř žádná svědectví. Pozůstalostní spis Friedricha Karla Ulricha tak představuje jedinečný zdroj informací, který nám umožňuje zmapovat rodinné a částečně i společenské vazby, zachytit způsob jejího soukromého i pracovního života v určitém okamžiku a v neposlední řadě elementárně sledovat vývoj rodinného podniku v období bezmála 20 let.

39 Dubská, P.: Ulrich, rodina podnikatelů v textilním průmyslu, s. 184.

40 ZAO-OI, KS OI, inv. č. 2806, sign. A V 175, kart. 154.

41 V této době se ale již jednalo pouze o sezónně pracující závod, který na zakázku zušlechtoval přízi vyváženou do Rumunska. Gustav Ulrich byl v regionu znám také jako amatérský fotograf. Fotografoval zejména krajinu v údolí řeky Desné, tamější domy, bělidlo, pracující lid či své rodinné příbuzné. Část jeho fotografií vyšla v roce 2002 knižně. Srov. Mateciuc, Zdeněk: *Altwaterland. Gusta Ulrich – fotograf z Rejhotic před 100 lety*. Praha–Odry 2002.

FRANZ LANGER (1797–1872)

O poznání útlejší spis vznikl na základě pozůstalostního řízení Franze Langer (* 4. 8. 1797, Šternberk – † 29. 4. 1872, Vídeň), spolumajitele textilní firmy Norbert Langer & Söhne. Její počátky sahají do roku 1792, kdy Franzův otec, tkadlec Norbert Langer (* 29. 8. 1768, Šternberk – † 26. 10. 1848, tamtéž) obdržel mistrovské právo v moravském městě Šternberk.⁴² Jeho dílna dobře prosperovala, a proto brzy začal zadávat práci také námezdním tkalcům z města a okolí. Své zboží, lněné, bavlněné i pololněné tkaniny, dodával především na trhy v Brně, Pešti, Debrecínu, Vídni či Štýrském Hradci, své zákazníky měl rovněž na Balkáně nebo v Itálii. Úspěšně se rozrůstající podnikání Norberta rovněž přimělo k podání žádosti o udělení továrního oprávnění. V roce 1820 mu Moravskoslezské gubernium propůjčilo nejprve jednoduché a o rok později i formální zemské tovární oprávnění k výrobě lněného a bavlněného zboží. Touto dobou se na řízení podniku začali podílet také dva nejstarší Norbertovi synové Franz a Karl (* 11. 10. 1799, Šternberk). Společně založili veřejnou obchodní společnost Norbert Langer & Söhne, kterou si nechali zaprotokolovat u brněnského merkantilního a směnečného soudu.⁴³

V roce 1872, v němž Franz Langer zemřel, se již firma Norbert Langer & Söhne řadila k nejvýznamnějším textilním podnikům na severní Moravě. Zejména v období konjunktury lnářského průmyslu ve 30. letech 19. století Langerové do svého podniku rozsáhle investovali. Velkou pozornost věnovali především zlepšení výsledné kvality svého zboží. Zakoupili proto pozemky v obci Oskava nedaleko Šternberka, na nichž se nacházelo staré lichtenštejnské vrchnostenské bělidlo a mezi lety 1835 a 1836 jej přebudovali na moderní bělidlo s úpravnou. V Oskavě a okolí rovněž pracoval značný počet námezdních tkalců, jež Langerům umožnil, aby si zde zřídili také nákladnickou faktorii na hrubá plátna. Počátkem 40. let se roční produkce celého podniku pohybovala mezi 20–22 000 kusy bavlněného a směsového zboží o délce 30 lktů a 5–6 000 kusy čisté lněného zboží, které se zhotovovalo na více jak 150 stavech. V souvislosti s dalším navyšováním výrobní kapacity podniku se v 60. letech začalo veškeré tkaní látek přesouvat do obce Libina (resp. tehdy Německá Libina), v níž si firma vystavěla ruční tkalcovnu. Zde se na žakárových stavech zhotovovalo zejména jemné a damaškové zboží, damaškové ubrusy a prostírání.⁴⁴ V polovině století již podnik zaměstnával cca 480 dělníků pracujících na 400 stavech, což z něj činilo třetí

42 Dubská, Pavla: Langer, rodina podnikatelů v textilním průmyslu. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, supplementum 5, Ostrava 2020, s. 113.

43 Ryšková, Michaela – Dubská, Pavla – Mertová, Petra: Průmyslové dědictví. Lnářství, bavlnářství a hedvábnictví Šumperska a Jesenicka. Ostrava 2021, s. 37–38. V následujících letech do firmy vstoupili i další Norbertovi synové – August (* 1807), Johann (* 1809) a Norbert junior (* 1811). Od roku 1852 byla firma zapsána v obchodním rejstříku vedeném u krajského soudu v Olomouci.

44 Ryšková, M. – Dubská, P. – Mertová, P.: Průmyslové dědictví, s. 37–38.

největší subjekt svého druhu v obvodu olomoucké obchodní a živnostenské komory.⁴⁵

Již ve 20. letech firma provozovala také pobočku na náměstí Judenplatz 1 v centru Vídně, nejprve jako prodejní sklad a od poloviny 19. století jako svou obchodní a finanční centrálu.⁴⁶ V jejím čele stál Franz Langer, a to až do 29. 4. 1872, kdy zemřel v důsledku ochrnutí plic.⁴⁷ S ohledem na to, že Franz žil trvale ve Vídni a jím vedená firemní pobočka byla protokolována u tamějšího obchodního soudu, spadalo jeho pozůstalostní řízení do jurisdikce právě této instituce.⁴⁸

Z dokumentů obsažených v dochovaném pozůstalostním spise, dnes uloženém ve Wiener Stadt- und Landesarchiv ve fondu vídeňského obchodního soudu, vyplývá, že Franz po sobě zanechal závět, která byla sepsána ve Vídni 22. 6. 1870. Její přesné znění ale neznáme, zachoval se pouze protokol potvrzující její předložení soudu. S jistotou však víme, že si přál svůj majetek rozdělit mezi svou manželku Caroline (*1818), dceru vídeňského c. k. fortifikačního truhlářského mistra Vincenze Hefeheho, která měla získat polovinu manželova jmění, a jejich děti – dceru Caroline a syny Franze (*1840), Wilhelma (* 20. 3. 1843, Vídeň – † 13. 2. 1904, tamtéž) a duševně nemocného Bruna,⁴⁹ jímž měla každému náležet jedna osmina otcova majetku. V závěti byly zřejmě určeny i drobné dary pro další příbuzné, přátele či sloužící (např. stříbrný krucifix), jak dokládají přílohy k dílčím inventářům majetku zůstavitele.

Ty začaly být soudně pověřenými odhadci sestavovány v polovině května 1872. Na jejich základě byl poté v listopadu téhož roku sepsán hlavní inventář zahrnující aktivní a pasivní složku pozůstalosti. Důsledně v nich byl přítom odlišován soukromý majetek od majetku obchodního, tedy spojeného s Franzovými podnikatelskými aktivitami.

Velmi skromně působí na první pohled soupis Franzova osobního majetku, který byl celkově ohodnocen na pouhých 239 zlatých 43 krejcarů rakouské měny. Zahrnuta v něm byla nepatrná hotovost 16 zlatých 43 krejcarů, prádlo a oblečení, z něhož byl zřejmě nejhodnotnější položkou kožich v hodnotě 25 zlatých, dále několik kusů nábytku a dvě cennosti, konkrétně zlatá brož za 10 zlatých a zlaté hodinky na řetízku ohodnocené na 30 zlatých. Zdá se tedy, že Franz Langer nebyl zastáncem luxusního způsobu života. Naproti tomu dochované záznamy o jeho osobních dlužných částkách naznačují, že oblastí, do které se nezdráhal

45 ZAO-OI, Obchodní a živnostenská komora Olomouc, inv. č. 2314, kart. 252.

46 Dubská, P.: Langer, rodina podnikatelů v textilním průmyslu, s. 114; Federmann, Ernst: Die Leinen-, Baumwoll- und Kunstseidenwarenfabrik der Firma Norbert Langer & Söhne. Nedatováno. Rukopis uložen v SOKA Šumperk.

47 Fremden-Blatt, 26, č. 122, 4. 5. 1872, s. 13.

48 Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále WStLA), Handelsgericht Wien (dále HG Wien), Verlassenschaftsabhandlungen A2, sign. 28/1872 Franz Langer. Pokud není uvedeno jinak, byly následující informace čerpány z tohoto pozůstalostního spisu.

49 Jako poručník byl Brunovi určen jeho bratr Franz.

vložit nemalé peníze, byla kvalitní lékařská péče. Jeho dědicové byli povinováni uhradit částku 544 zlatých 32 krejcarů za služby nemocnice a 1 209 zlatých 82 krejcarů za další zdravotní péči.

Za zmínku jistě stojí, že značnou sumu vynaložila rodina i za pohřební obřady, které se konaly 1. 5. 1872 ve vídeňském farním kostele na náměstí Am Hof, přičemž rakev se zemřelým byla uložena do samostatného hrobu nacházejícího se na hřbitově ve Währingu (dnes 18. vídeňský městský obvod).⁵⁰ Celkově se náklady na Franzův pohřeb, které mj. zahrnovaly vazbu smutečních věnců, stráž u rakve či ozdobení hrobu, vyšplhaly na 892 zlatých. Vedle toho pozůstali zaplatili dalších 118 zlatých za své smuteční oblečení.

Výrazně vyšší hodnoty dosahoval obchodní majetek Franze Langer. Jeho aktivní složka činila úhrnem 264 000 zlatých 30 krejcarů. Největší podíl na ní mělo naskladněné zboží v hodnotě 101 886 zlatých 90 krejcarů a evidované pohledávky, zejména u odběratelů, odhadnuté na sumu 112 651 zlatých 85 krejcarů. U části pohledávek ale byla udána pouze jejich nominální hodnota, některé byly označeny jen jako částečně vymahatelné, jiné jako pravděpodobně nedobytné. Zbytek aktiv tvořilo vybavení vídeňské firemní pobočky, hotovost zanechaná ve firemní pokladně ve výši 7 954 zlatých 27 krejcarů a nepatrné množství cených papírů. Konkrétně se jednalo o devět kusů tzv. stříbrné renty v nominální hodnotě 100 zlatých za kus, které ale byly oceňovány na základě kurzu platného k okamžiku Franzovy smrti, tj. počítalo se 71 zlatými 40 krejcarů za kus.

Pasivní složka Franzova obchodního majetku byla v hlavním inventáři pozůstalosti vyčíslena na 145 991 zlatých 55 krejcarů. Zahrnovala nejružnější půjčky od obchodníků, soukromých osob či členů rodiny, v neposlední řadě byl mezi pasiva zahrnut také podíl na mateřské firmě Norbert Langer & Söhne sídlící ve Šternberku v hodnotě 33 651 zlatých 58 krejcarů. Poněkud překvapivě je tento podíl, stejně jako celé rodinné podnikání situované na Moravě, v rámci pozůstalostního řízení zmiňováno pouze jednou, a to v souvislosti s tímto Franzovým podílem. V žádném z inventářů se neobjevují firemní nemovitosti, ani vybavení výrobních provozů.⁵¹

Po porovnání aktivních a pasivních položek veškerého Langerova majetku byl kladný zůstatek pozůstalosti ohodnocen na 132 450 zlatých 79 krejcarů. Zřejmě s ohledem na problematiku určování hodnoty a vymahatelnosti některých pohledávek, na průtahy při vyplácení, resp. vydávání darů podle závěti a v nepo-

50 *Fremden-Blatt*, 26, č. 119, 1. 5. 1872, s. 16.

51 Výše podílu Franze Langer. téměř odpovídá hodnotě jeho vkladu vyčísleného v roce 1854 při příležitosti uzavření dodatků ke stávající společenské smlouvě firmy Norbert Langer & Söhne. Tyto dodatky definitivně upravovaly vlastnictví podniku po smrti Norberta Langer, který byl až do roku 1848 jeho výhradním vlastníkem. Hodnota firmy byla v roce 1854 vyčíslena na necelých 126 000 zlatých. Vklad Franze Langer činil 36 854 zl. 20 kr., Karla Langer 29 751 zl. 14 kr., Augusta Langer 37 277 zl. 57 kr. a Norberta Langer jun. 21 746 zl. 18 kr. Viz ZAO-OI, KS Olomouc, sign. Q 1852/16, kart. 171; tamtéž, inv. č. 4054, sign. A X 372, kart. 209.

slední řadě zřetně i v souvislosti se situací okolo duševního zdraví Franzova syna Bruna, se pozůstalostní řízení protáhlo až do roku 1875, kdy bylo definitivně uzavřeno. Podrobnější informace o jeho průběhu ale bohužel k dispozici nemáme, v pozůstalostním spise se nedochovala žádná význačnější korespondence či jiné písemné doklady, které by na tuto skutečnost vrhaly více světla.

Návrh na rozdělení dědictví byl sestaven v listopadu 1874, přičemž kladný zůstatek pozůstalosti byl ještě ponížen, a to na 118 008 zlatých 75 krejcarů. Dle klíče uvedeného ve Franzově poslední vůli obdržela vdova Caroline Langerová částku necelých 59 004 zl. a každé z jejich dětí po 14 571 zlatých 9 krejcarech. Vedením podniku byli po smrti Franze Langer pověřeni jeho synové Franz a Wilhelm, kteří jej spravovali spolu se syny Franzova bratra Karla.

Firma se úspěšně rozvíjela i pod vedením dalších generací. Kupříkladu v roce 1930 provozovala firma Norbert Langer & Söhne tři mechanické tkalcovny a malý tovární provoz v Uničově s 1 016 stavy, dvě úpravny a jedno bělidlo příze a látek, jednu mechanickou šicí dílnu a pletárnu, jednu barvírnu a tiskárnu, jeden ateliér a malířství desénů a jednu továrnu na výrobu obalových materiálů. Celkově tehdy zaměstnávala okolo 2 500 osob. Langerové řídili svůj podnik až do skončení druhé světové války, kdy byl znárodněn a stal se součástí národního podniku Moravsko-slezské lnářské závody se sídlem v Šumperku.⁵²

Textilní průmyslu na severní Moravě tak byl s osudy rodiny Langerů spjat více jak 150 let. Dochovaná pramenná základna, roztržštěna po moravských, českých i rakouských archivech, nám poskytuje ale jen velmi omezené možnosti poznat životní dráhy jednotlivých členů rodiny či vývoj samotného podniku, což platí zejména o osobě Norberta Langer a o generaci jeho synů. S ohledem na to představuje pozůstalostní spis Franze Langer, byť méně obsáhlý než řada jiných, nezastupitelný zdroj informací, který nám umožňuje poodhalit hodnotový svět a společenské postavení tohoto podnikatele, stejně tak jako nám pomáhá utvořit si základní představu o hodnotě rodinného podniku či podrobněji o sortimentu a cenách vyráběného zboží.

52 Ryšková, M. – Dubská, P. – Mertová, P.: Průmyslové dědictví, s. 39–40.

DAVID GUTMANN (1834–1912)

Třetí příklad – pozůstalostní spis Davida Gutmanna – se vymyká především svým rozsahem. Je tomu tak z toho důvodu, že David Gutmann se společně s bratrem Wilhelmem vypracoval ze skromných poměrů mezi skutečnou podnikatelskou špičku Rakouského císařství. Tomu odpovídal i rozsah majetkových aktiv zemřelého podnikatele. Mezi deseti obyvateli Vídně s nejvyššími ročními příjmy nalezneme v předvečer první světové války hned pět osob z rodiny Gutmannů a lze tedy říci, že společně s Rothschildy tvořili skutečnou *crème de la crème* rakouské podnikatelské elity.⁵³ David Gutmann byl v roce 1910 s ročním příjmem 3,5 milionu K pátým nejbohatším obyvatelem Vídně, jeho synovec Maxmilian pak s ročním příjmem 4,5 milionů K dokonce třetím nejbohatším Vídeňanem hned po Albertu Rothschildovi a bankéři Theodoru Taussigovi.⁵⁴ Jestliže pozůstalostní spis Wilhelma Gutmanna se dochoval pouze ve velmi neúplné podobě⁵⁵, spis Davida Gutmanna zaujímá ve vídeňském Stadt- und Landesarchiv pět plných kartonů.⁵⁶

Příběh podnikatelské rodiny Gutmannů, fungující dodnes v oblasti špičkového privátního bankovníctví (Bankhaus Gutmann), začal v malém moravském městě Lipníku. Zde Marcus Leopold Gutmann (1774–1838) navázal na činnost svého otce a obchodoval s uherskou vlnou a vlněnými tkaninami, zvláště pak s flanelem. V polovině 30. let se však jeho podnikání dostalo z neznámých příčin do velkých problémů, což vedlo ke zchudnutí rodiny a jeho předčasnému úmrtí. Zemřel téměř bez prostředků a nezletilé děti musela finančně zajistit jeho manželka Dobrisch (1799–1853?). Ta také pomohla svému nejstaršímu synovi Wilhelmu v počátcích podnikání a podporovala jej. Wilhelm Gutmann (1826–1895) začal kolem roku 1848 skupovat společně s dalšími lipnickými obchodníky obilí na Hané a distribuoval jej po severní Moravě a Slezsku. K vzestupu jeho firmy zásadním způsobem přispěl fakt, že se roku 1842 Lipník na téměř pět let stal konečnou stanicí Severní dráhy císaře Ferdinanda. Wilhelmu se začalo dařit, do svého obchodního sortimentu zařadil též sádra a především hornoslezské uhlí, které se záhy stalo dominantní obchodovanou komoditou. Rostoucí rozsah obchodní činnosti jej následně přiměl k rozhodnutí přibrat k podnikání bratra Davida (* 2. 12. 1834 – † 14. 5. 1912). V roce 1856 společně založili ve Vídni firmu *Gebrüder Gutmann*, která se posléze stala jedním z největších a nejvlivnějších velkoobchodních domů v monarchii a jedním z nejvýznamnějších uhelných impérií

53 K rakouské větvi rodiny Rothschildů nejnověji Sandgruber, Roman: *Rothschild. Glanz und Untergang des Wiener Welthauses*. Wien–Graz–Klagenfurt 2018. Český překlad: Týž: *Rothschildové. Za evropským a českým příběhem dynastie bankéřů*. Praha 2022.

54 Sandgruber, R.: *Traumzeit für Milionäre*, s. 24.

55 WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. 2.3.3.A2.53/1895.

56 Tamtéž, sign. A11 71/1912, kart. A11-260; A11-261; A11-262; A11-263a; A11-263b.

v Evropě.⁵⁷ Během 60. a 70. let 19. století se Gutmannům podařilo ovládnout téměř polovinu těžby uhlí a výroby koksu v Rakouském Slezsku. Začali také úzce spolupracovat se svými dosavadními konkurenty, rodinou Rothschildů. Tento etablovaný velkopodnikatelský rod přibral Gutmanny do svých obchodů a roku 1865 na ně přenesl zodpovědnost za chod svých báňských a hutních podniků na Ostravsku. Tím byly položeny základy jednoho z největších průmyslových gigantů Evropy, Vítkovického horního a hutního těžarstva, které bylo oficiálně ustaveno v roce 1873. Na počátku 90. let 19. století již pracovalo ve službách bratří Gutmannů údajně více než 50 000 zaměstnanců.⁵⁸

Rychle se též proměnil sociální status obou podnikatelů. V září 1877 byl Wilhelm a devět měsíců na to i David vyznamenáni Řádem železné koruny III. třídy a na základě něho byli oba povýšení do rytířského stavu. Jejich život doznal proměny směrem k aristokratizaci vystupování. Natrvalo přesídlili do Vídně, kde si nechali vybudovat reprezentativní paláce na prominentních adresách, které si v ničem nezažaly s paláci staré rodové šlechty. Wilhelm Gutmann si zřídil kolem roku 1870 Palais Gutmann na Beethovenplatz 3 ve vídeňském vnitřním městě a v Badenu si nechal postavit architektem Alexandrem von Wielemans skvostnou vilu. V první polovině 70. let si David Gutmann nechal vystavět palác na dodnes mimořádně prestižním Schwarzenbergplatz 11 (podle dobového číslování šlo o Schwarzenbergplatz 13; vystavěn v letech 1876–1877 podle plánů architektů Heinricha Clause a Josepha Grosse).⁵⁹ Mladší David si navíc v roce 1887 zakoupil od hraběte Franze Kuenburga velkostatek Tovačov,

57 Firma sídlila před první světovou válkou na Fichtegasse 10 v bezprostřední blízkosti Palais Gutmann. Měla formu veřejné obchodní společnosti a hlavní činností firmy byl velkoobchod. Vedle hlavního vídeňského sídla provozovala ještě pobočky v Brně a Opavě. Veřejnými obchodními společníky byli v roce 1914 Max Ritter von Gutmann, Siegwart Freiherr von Mayer-Ketschendorf, Rudolf Ritter von Gutmann a Wilhelm Hermann Ritter von Gutmann. Viz výpis z obchodního rejstříku. WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. A11 71/1912, kart. A11-260.

58 K podnikatelské rodině Gutmannů blíže Zářícký, Aleš: *Gebrüder Gutmann*, Wien. Stručná historie nejen jednoho obchodního a bankovního domu. In: Kubů, Eduard – Šouša, Jiří (edd.): *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 445–453; Týž: *Velkopodnikatel příklad Heinricha hraběte Larisch-Mönnicha, Josefa Zwierziny a Wilhelma Gutmanna*. In: Lukáš Fasora (ed.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2008, s. s. 28–46; Týž: *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005, s. 89–102; Županič, Jan: *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*. Praha 2012, s. 305–312; Gaugusch, Georg: *Wer einmal war. Das jüdische Großbürgertum Wiens 1800–1938. Band 1*. Wien 2011, s. 1029–1041; Arnbom, Marie Theres: *Friedmann, Gutmann, Lieben, Mandl und Strakosch. Fünf Familienporträts aus Wien vor 1938*. Wien–Köln–Weimar 2002, s. 63–104; Pacher, Gerold: *Der Reichtum der Familie Gutmann vor dem Erstem Weltkrieg. Das Erbe von Wilhelm Gutmann*. Munich 2022.

59 Castellitz, Ernst: *Unternehmer und Kunstförderer. Mäzene und Sammler – ein Vergleich anhand von ausgewählten österreichischen Beispielen um 1900 und um 2000*. Wien 2021, s. 286–289.

v rámci, kterého zavedl výnosné pěstování cukrové řepy a v roce 1891 vybudoval cukrovar v Tovačově-Anníně. V samotném Tovačově pak nechal rekonstruovat zdejší zámek do podoby letního sídla. Wilhelm Gutmann pak zakoupil rozsáhlé dolnorakouské panství Jaidhof se dvěma zámky.⁶⁰

David Gutmann zemřel ve své vile v Badenu, přičemž se v úmrtním listu, jehož opis byl přiložen v pozůstalostním spise, jako příčina úmrtí uváděly střevní vředy a srdeční slabost.⁶¹ Pozůstalostní spis byl založen velmi krátce po podnikatelské smrti, první záznam do jednacích protokolů byl zapsán již 18. května, tedy pouhé čtyři dny jeho úmrtí. Porovnáním položek uvedených v seznamu aktového materiálu s dochovaným spisem vyplývá, že se nám nedochovaly zdaleka všechny písemnosti. Komplexní a podrobné informace zde máme k oceňování podnikatelského majetku ve Slezsku⁶², naopak méně informací nalezneme k jeho životnímu stylu. Velmi důležité bylo ocenění podílu v rodinné firmě, které je v pozůstalosti podrobně popsáno. Inventarizace a ocenění obchodního podílu trvalo celý rok, a to z toho důvodu, že v rodinné firmě se vedlo nejen oficiální firemní účetnictví, ale také řada privátních a speciálních účetních knih. Dochován je v pozůstalostním spisu také podrobný materiál k ocenění průmyslových provozů i nemovitostí na tovačovském panství. Naopak chybí některé inventáře, které jsou zpravidla u obdobně rozsáhlých pozůstalostí zvláště pozoruhodné, jako např. soupisy uměleckých děl či cenností.

Zesnulý podnikatel po sobě zanechal nejen mimořádně rozsáhlý majetek, ale také několik verzí testamentu. Podle všeho nechal vyhotovit postupně čtyři poslední vůle: první již 17. února 1903, druhou pak 27. července 1904, třetí 15. března 1910 a poslední verzi nechal sepsat krátce před svou smrtí 4. března 1912.⁶³ V pozůstalostním spise máme k dispozici znění první a třetí verze testamentu, ale taktéž zápis o plnění ustanovení poslední vůle z 22. prosince 1914, která reflektuje ustanovení posledního testamentu, který byl pro dědické záležitosti rozhodující. Zásadní rozdíl mezi posledním testamentem a těmi předchozími spočíval v tom, že jako univerzálního dědice ustanovil David pouze svého vnuka Wilhelma Hermanna (1889–1966), kdežto mladšího vnuka Hanse Emila (1891–1937), se kterým původně počítal jako s druhým univerzálním dědicem, této výsady zbavil. Oba vnuci byli potomky v té době již nežijícího jediného Davidova syna Ludwiga (1860–1900). Bratři byli podle všeho dosti rozdílné povahy. Jestliže Wilhelm Hermann převzal otěže rodinného podnikání, jeho bratr

60 K aristokratizaci rodiny blíže Horčíčka, Václav: Elsa kněžna von und zu Liechtenstein, rozená von Gutmann. Dcera velkopřemyslníka na evropském trůně. In: Spyra, Janusz – Zářický, Aleš – Županič, Jan (ed.): Šlechticův žid, žid šlechticem. Židovské elity a židovská šlechta v novověku a v moderní době. Ostrava 2015, s. 177–182.

61 WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. A11 71/1912, kart. A11-262.

62 Tamtéž, kart. A11-261.

63 Tamtéž, kart. A11-260.

Hans Emil inklinoval k velkorysému životnímu stylu. Podle vzpomínek Heinricha Benedikta to byl „*laskavý mladý muž, krásný jako obrázek, který byl pro svou rozmařilost postaven pod kuratelu a který se oženil se známou a mimořádně krásnou kurtizánou*“.⁶⁴ Vnučkovi Hansi Emilovi a dalším šesti vnučkám, resp. jejich potomkům zůstavitel přiřkl dědický podíl, který byl posléze stanoven v dělení pozůstalosti. Komplikovaná situace nastala u čtyř Davidových dcer – Berthy (* 1862), Hermine (* 1863), Irmy (* 1866) a Helene (* 1870). V původních verzích testamentu měly být s ohledem na to, že již byly dříve finančně vypořádány, vyloučeny z dělení pozůstalosti.⁶⁵ Nicméně na základě platné verze poslední vůle si nakonec každá přišla ještě na dar ve výši jednoho milionu rakouských korun.

V poslední vůli ukazuje David nejen svou víru v Boží milosrdenství, ale i jistou míru skromnosti. Především nabádá, aby se obřady spojené s jeho pohřbem odehrávaly bez pompy a přepychu, dokonce s odmítnutím květinových darů. Ani náhrobek neměl být označen nápisy chválícími jeho činy, ale jen jeho jménem a jménem jeho otce v německém a hebrejském jazyce a obvyklými daty. Důrazem na střidmost pohřbu Gutmann poněkud vybočoval. Mnoho podnikatelů totiž právě pohřeb pojalo jako možnost poslední velké sebe prezentace.⁶⁶ Rodina však přání zemřelého dodržela. Dodnes nalezneme na vídeňském centrálním hřbitově v židovském oddělení Gutmannovskou hrobku, která zaujme svou střidmostí, neokázalostí a vkusností.⁶⁷

Panství Tovačov zdědili vnukové rovným dílem, ale měla být zajištěna jeho nedělitelnost. Palác na vídeňském Schwarzenbergplatz včetně veškerého vybavení, starožitností, zlata, stříbra (mimo cenné papíry, hotovost a oblečení zemřelého) i vilu v Baden-Rauhenstein zdědil starší vnuček Wilhelm. David Gutmann v závěti avizoval založení rodinné nadace s kapitálem ve výši 400 000 K, které měly být vyděleny z pozůstalostních aktiv a měly být zhodnocovány zajištěnými cennými papíry. Výnosy z nadace měly být určeny pro Davidovy potomky stejně jako pro sourozence Davidovy manželky Sofie (1839–1902), kteří by se ocitli v nouzi.⁶⁸ V závěti také pamatoval na dobročinné dary. Celkem 5 000 K vyčlenil na dary pro vídeňské chudé, stejnou částku daroval vídeňské židovské náboženské obci pro její chudé členy a dalších 5 000 K na chudinský ústav vídeňské židovské obce.

64 Benedikt, Heinrich: *Damals im alten Österreich. Erinnerungen*. Wien 1979, s. 217.

65 Šlo o mimořádně vysokou sumu 11 772 550 K, která byla Davidovým dcerám vyplacena jako tzv. *Vorausempfang*.

66 Popelka, P.: *Podnikání a životní styl*, s. 45–77.

67 Keil, Martha (ed.): *Von Baronen und Brantweinern. Ein jüdischer Friedhof erzählt*. Wien 2007, s. 41–64.

68 K založení rodinné nadace skutečně došlo v závěru prosince 1916 registrací nadační listiny. Základní kapitál tvořily obligace třetí rakouské válečné půjčky z roku 1915 ve jmenovité hodnotě 434 500 K.

Soupis majetkových aktiv v pozůstalosti přináší řada inventářů a dokumentů. Velmi přehledně majetková aktiva i pasiva nacházíme sepsána ve vymezení dědických podílů (Pflichtteils-Berechnung) z 2. dubna 1914. Zde je třeba podtrhnout, že se nejedná o hlavní majetkový inventář a patrně je zde evidován pouze majetek, který po ocenění sloužil jako základ pro vymezení majetkových podílů. Majetek Davida Gutmanna určený pro dělení sestával: 1. z nemovitostí – paláce na Schwarzenbergplatz v hodnotě 700 000 K, vily v Badenu v hodnotě 174 000 K, zemskodeskového statku Tovačov v hodnotě bezmála osmi milionů a podílu na nemovitém majetku souvisejícím s báňskou činností v ostravsko-karvinském revíru v hodnotě téměř šesti milionů⁶⁹; 2. z movitého majetku – podíl na firemních aktivech Gebrüder Gutmann převyšující 12,5 milionů K, podíl na dalších různých podnikatelských aktivitách v hodnotě téměř devíti milionů, hotovost převyšující 26 000 K, pohledávky ve výši 456 000 K, cenné papíry v aktuální kurzové hodnotě převyšující 3,7 milionů K a další movitý majetek v hodnotě 427 000 K. Celková majetková aktiva zemřelého podnikatele tak dosahovala bezmála 41 milionů K. Majetková pasiva převyšovala dva miliony rakouských korun a z největší části byla tvořena podílem na závazcích těžářstva Orlová-Lazy ve výši téměř půldruhého milionu K. Čisté dědictví bylo v dokumentu oceněno na bezmála 38,8 milionu K. K této majetkové sumě byl posléze přičten ještě mimořádně vysoký finanční transfer ve výši 11 772 550 K, který proběhl již dříve ve prospěch čtyř Davidových dcer.

Takto rozsáhlý majetek prodělal po smrti Davida Gutmanna další proměnu, a to s ohledem, že pozůstalost byla sestavována a vypořádávána postupně. Cenné papíry i majetkové podíly se tak dále finančně zhodnocovaly a množovaly. Je až neuvěřitelné, kolik tento velký majetek vydělal za prvního půldruhého roku po podnikatelově smrti. Jen cenné papíry v pozůstalosti „vydělaly“ za devatenáct měsíců téměř 490 000 K, příjmy z aktivit firmy Gebrüder Gutmann byly vypočítány na 835 000 K, velkostatek Tovačov s cukrovarem byly vysoce rentabilní a vydělaly více než 850 000 K a z dalších podnikatelských aktivit více než 176 000 K. Celkový nárůst hodnoty pozůstalosti byl odhadnut na 8 282 000 K. Na druhé straně stály četné majetkové výdaje. Jednak se jednalo o nejrůznější poplatky, které s vyřizováním pozůstalosti souvisely. Jen státní poplatek za převedení majetku u takto velké pozůstalosti převýšil 712 000 K a společně s dalšími poplatky se tento typ výdajů vyšplhal až na 1 638 000 K. Poměrně vysoké byly ale i provozní ztráty a platby na provoz podniků, takže čistý majetkový výnos za dané období činil „jen“ 2 205 000 K. Zjištění skutečné aktuální hodnoty majetku pak sloužilo

69 Celková skutečná hodnota báňského majetku Davida Gutmanna však byla pravděpodobně vyšší. Ocenění báňského majetku (jáma Sofie v Porubě, Hlavní šachta a Nová šachta v Lazích, jáma František Josef v Dolní Suché a koksovna v Lazích) z dubna 1913 totiž uvádí, že čistá hodnota tohoto majetku po odečtení investic činila 24 143 095 K.

k vypočítání majetkových podílů jednotlivých dědiců – v tomto případě primárně sestřám Wilhelma Hermanna a bratrovi Hansi Emilovi.⁷⁰

Pozůstalostní spis Davida Gutmanna nabyl značného rozsahu i z toho důvodu, že majetkové záležitosti soud řešil velmi dlouho a poslední písemnosti zde byly dokonce evidovány ještě ve druhé polovině 30. let. To bylo ale již v době, kdy rodinní příslušníci byli nuceni reagovat na novou situaci, související se zásadními politickými změnami v Evropě.

ZÁVĚR

Pozůstalostní spisy zůstávají přes byrokratickou standardizaci sledovaného období stále pestrým a překvapujícím zdrojem našeho poznání podnikatelského světa rozvíjející se průmyslové modernity. Zůstávají vedle vlastních firemních/podnikových archivů a případně též archivů rodinných nejzásadnějšími historickými prameny pro poznání dějin podnikání a podnikatelů až do roku 1948. Mají velký potenciál nejen pro poznání individuálních osudů podnikatelů a jejich majetkového zázemí, ale také pro poznání podnikatelské kultury a životního stylu. Testamenty, které některé podnikatelské pozůstalosti obsahují, pak tvoří doposud nedoceněný a stále minimálně využívaný pramen pro podnikatelské dějiny.

Tato studie vznikla jako výstup projektu studentské grantové soutěže reg. č. SGS12/FF/2023 Československá společnost v první polovině 20. století II., řešené v roce 2023 na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

70 WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. A11 71/1912, kart. A11-260.